

11. ДАЗО. Ф. 29. Оп. 3. Спр. 653. Арк. 411.
12. ДАЗО. Ф. 29. Оп. 3. Спр. 769. Арк. 26.
13. ДАЗО. Ф. 41. Оп. 2. Спр. 154. Арк. 1.
14. ДАЗО. Ф. 41. Оп. 2. Спр. 154. Арк. 2.
15. ДАЗО. Ф. 41. Оп. 2. Спр. 154. Арк. 2.
16. ДАЗО. Ф. 29. Оп. 3. Спр. 733. Арк. 47.

Юлія Юсип-Якимович

МІЖ ВІЙНАМИ: МОВНА СИТУАЦІЯ НА ЗАКАРПАТТІ У 20–40-і РОКИ ХХ ст.

Стаття є продовженням досліджень авторки мовних питань на Закарпатті на початку ХХ ст. (див. пункти 11 та 12 у списку літератури). Мовна ситуація на Закарпатті у 20–40-і роки ХХ ст. була складною, адже з 1921 по 1940 (за 20 років) наші землі пережили, умовно кажучи, три державні утворення.

До складу *Першої Чехословацької Республіки*, проголошеної 28 жовтня 1918 р., Підкарпатська Русь ввійшла після розпаду Австро-Угорщини і майже після тисячолітнього перебування (з 906 по 1918 рік) наших земель у складі неслов'янських державних утворень

Після підписання Версальського, Тріанонського, Сен-Жерменського мирних договорів на території Першої Чехословацької Республіки проживало біля 7-и млн. чехів, 2 млн. словаків, 3 млн. німців, 745 тис. угорців, 461 тис. українців, 28 тис. інших національностей.

Підкарпатська Русь була окремим краєм до 1939 р. Якщо в результаті політики мадяризації у 1917 році угорцями була заборонена навіть кирилична азбука, не було жодної української (русинської) школи, то в ретроспективі можна об'єктивно стверджувати, що включення Закарпаття до складу ЧСР – це була позитивна зміна в усіх галузях життя, особливо, що стосується формування національно-політичної свідомості. Символом свободи, зокрема, може слугувати те, що гімном закарпатських українців став гімн на вірші О. Духновича «Підкарпатській Русини, оставте глибокий сон...». Це був гімн нарівні з чеським національним гімном «Kde domov můj» і словацьким національним гімном «Nad Tatrou sa blýska». Усі три становили державні гімни на всіх землях ЧСР. Окрім гімну, карпатські українці мали свій стяг – синьо-жовтий, що символізувало окремішність від решти держави ЧСР, автономність, яка врешті-решт була реалізована.

Чеський уряд відразу в 1919 році приступив до організації шкільництва, саме шкільництво «вимагало найбільшої опіки, щоб піднести народ духовно, культурно, піднести його національно-політичну свідомість» [Стерчо, 1965, с. 25–26].

17 вересня 1921 року на Підкарпатську Русь був направлений перший представник у галузі освіти – шкільний референт Йозеф Пешек. Першим

завданням для чехословацької шкільної адміністрації було створення народних шкіл. Ситуація була важкою. Не вистачало учителів, приміщень для учнів. Школи не мали визначеної мови навчання – був мовний хаос, не було вчителів, програм, підручників, укладання яких наштовхувалося на мовні труднощі [Pešina, 1936, с. 261]. Із 674 учителів Підкарпатської Русі після 1918 року прийняли присягу на вірність новій державі лише 379. Інші відмовились від праці або переселились в Угорщину. Їх місце зайняли вчителі-емігранти із Галичини та Росії. Розвиток системи освіти на Закарпатті дуже підтримував Перший президент Чехословацької Республіки Т.- Г. Масарик: «Občanstvo na Podkarpatské Rusi musí být vzděláváno», зазначав він [Zatloukal, 1936, с.15].

За сприяння Чехословацької держави вже на 1921 р. у нас було 530 шкіл із них – 357 карпаторуських, 118 угорських, 9 німецьких, 17 – зі змішаною мовою викладання.

У 1936 р. працювало 769 народних (початкових) шкіл. Функціонували чеські, карпаторуські, угорські, німецькі, румунські, єврейські національні школи та циганська школа в Ужгороді. Щодо горожанських (середніх) шкіл, їх було 18.

У контексті мовної ситуації 20–30-х років ХХ століття щодо мов викладання в школах, програм, граматики і т. д., то вже перших днів чехословацької влади на Підкарпатській Русі мовне питання тісно пов'язувалося із політикою та проблемою національної самобутності. Офіційно вирішити мовне питання мав майбутній сейм (парламент), що й було зазначено в 11 ст. Сен-Жерменського договору (вересень 1919 р.), а згодом повторено в «Генеральному статуті» (тимчасовому законі про управління Підкарпатською Руссю, виданому 18 листопада 1919 року). 29 лютого 1920 р. це застереження стало шостим параграфом чехословацького закону № 122: «Сойму, який буде створено в Підкарпатській Русі, належить право унормувати мову для цієї території так, щоб не розривати єдності з Чехословацькою республікою». Однак обіцяний сейм не скликали аж до 1938 р., коли було створено автономний законодавчий орган.

Усе ж слід було вирішити, яка мова вживатиметься як мова освіти та урядування в Підкарпатській Русі. Чеський уряд не встиг докладно розібратись у мовному питанні і його завдання ще більше ускладнювалося плутаними поясненнями чеських урядовців про мову і народ Закарпаття: «Назва місцевого населення неусталена: вони зуть себе *руснаками*, *русинами*, *підкарпатськими русинами*; мову свою називають *російською* [*ruská řeč*]. Мова у них *малоруська* [*українська*], є особним місцевим діалектом, а сам народ етнографічно є *малоруським*. Наведені вище характеристики не дуже точні. Чи була мова населення *російською*, *малоросійською* (*українською*) або особним місцевим діалектом?» [Магочі, 1994. с. 86].

Щоб відповісти на це питання, влада Підкарпатської Русі звернулася за допомогою до чеського міністерства культури. Наслідком була зустріч п'ятнадцяти чеських академіків та лінгвістів, що відбулася 4 грудня 1919 р. у Празі. Вчені підготували звіт про літературну мову, найважливішим висновком якого було те, що 1) питання про літературну мову будь-якого народу або його

парості насамперед повинні розв'язувати представники цього народу. Звіт був спрямований проти створення «штучної нової літературної мови для населення Підкарпатської Русі. Крім того, оскільки «Генеральний статут» уже закликав вживати «місцевий» діалект для освіти, урядування і оскільки вчені погодились, що 2) мова жителів Підкарпатської Русі «безперечно малоруський діалект», то літературною мовою населення треба визнати малоруську літературну мову, якою послуговуються його найближчі сусіди і співвітчизники, тобто «галицьку українську мову».

Академіки прихильно поставились до завезення книг та вчителів з Галичини і вважалися «безпідставними» будь-які страхи, що така політика призведе до поширення визвольних змагань у Підкарпатській Русі. Хоча звіт підтримував запровадження української мови, 3) місцеве населення все ж не повинно було забувати, що воно водночас належить до великого російського народу. – «jako Ukrajinci jsou příslušníci velikého národa ruského». Через те російську мову радилося вводити як окремий предмет у старших класах [Текст листа-відповіді Чеської Академії наук від 20.12.1919 в оригіналі та в українському перекладі подає Микола Мушинка [(<http://zakarpattya.net.ua/Special/93619-Dokumenty-svid%C2%ACchat%E2%80%A6-3>)].

Найпекучішою проблемою у 1919–1920-х рр нової чехословацької шкільної управи в Підкарпатській Русі був брак граматик підручників. Учителі користувалися граматикою для початкових класів А. Волошина, перевиданою 1919 р.

У відповідь на офіційну політику, яка для підкарпатських шкіл визнавала тільки граматику Панькевича, русофільська інтелігенція закликала до запровадження російської граматики, виданої товариством ім.Духновича. Хоча насправді автором граматики був галицький русофіл Олександр Григор'єв, її видали за прізвищем Євменія Сабова. «Настоящая грамматика является грамматикой русского литературного языка в его письменном, а не устном употреблении». Тільки в «необходимых случаях» зважали на «особенности устной речи Подкарпатской Руси», а метою було ліквідувати ті винятки, щоб вивчати мову місцевих карпатурських письменників (Духновича, Павловича, Фенцика, Ставровського-Попрадова) [Магочій, 1994, с. 88].

Грамматика Є. Сабова стала гаслом, що об'єднало російських діячів, які не приймали урядової освітньої політики. На своїх перших зборах русофільське товариство ім.Духновича запропонувало видати десять тисяч примірників граматики. У дальші роки висувалися вимоги, щоб у всіх школах уживалась тільки літературна російська мова, та ще й викладалася за підручником Є. Сабова.

Чехословацька шкільна управа в Ужгороді звернулася до празького міністра культури, а своєю чергою запитав видатного чеського славіста професора Їржі Полівку та А. Волошина, їх думки про граматику Є. Сабова. Волошин відповів, що грамматика не годиться для жодної підкарпатської школи, а Полівка, зауваживши, що, хоч підручник і не спирався на місцеві діалекти і написаний «літературною російською мовою», його все ж можна використовувати в середній школі.

Чеський уряд зволивав, однак 1 жовтня 1936 р. граматику Сабова нарешті було рекомендовано для використання в школах.

Прихильники української мови сприйняли цей як зміну національної орієнтації празьким урядом. Адже таке рішення центрального уряду можна було вважати запізнілою відповіддю на русофільські вимоги, оскільки в лютому 1920 р. Прага отримала першу з численних петицій, де вказувалося на присутність у Підкарпатській Русі «українських сепаратистів з Галичини... [шо] намагалися створити нову руську мову.

Отже, можна стверджувати, що чехословацький уряд, схваливши 1936 р. граматику Сабова, спробував стишити невдоволення і задовільнити численні вимоги про запровадження російської мови в школах Підкарпатської Русі.

Протягом 1930-х рр. поділ між українською та російською орієнтаціями був очевидний. Обидві орієнтації мали вплив на освіту. Педагогічна громада об'єднувала українофільських педагогів (з 1929 року), Учительское общество (з 1921 р.) – русофільських.

Русофіли надавали перевагу граматиці Волошина 1919 р. для початкових шкіл і граматиці Сабова для шкіл вищого рівня.

Прихильники народовецької української орієнтації спершу підтримував «компромісну» мову І. Панькевича, про що свідчать численні граматики й читанки для початкової школи Олександра Маркуша (1891–1971) та Юліана Ревая (1899–1979), схвалені міністерством освіти для використання в місцевих школах. Тенденція вживати місцевий діалект для вивчення літературної української мови проступала в «Мадяро-руському словнику», 1928 рік) Е. Бокшая, Ю. Ревая та М. Брацайка, що спершу подавали місцеві діалектні слова, а потім їхні літературні українські відповідники.

Прага прагнула вирішити складне мовне становище, навіть у 1937 році був проведений шкільний референдум (опитування батьків) щодо використання граматик. У ньому взяли участь не всі школи – лише 427: 73% опитаних надали перевагу русофільській граматиці Євменія Сабова, 27% – українській граматиці Івана Панькевича.

Поворот до української мови став помітніший у пізніших виданнях граматики Панькевича, а надто в п'яти хрестоматіях для середньої школи, що були укладені Володимиром Бирчаком (1881–1952).

Зрештою 1936 р. Франц Агій (1899–1974) опублікував перший у Підкарпатській Русі *підручник української мови* для початкових шкіл, у якому використовувалась сучасна орфографія і майже не було діалектизмів. За ним з'явилася граматика в двох частинах для середніх шкіл Ярослава Неврлі, написана літературною українською мовою і схвалена до вживання урядом Карпатської України в часи автономії в 1938–1939 рр.

Отже, в часи чехословацького врядування не робилося серйозних зусиль для створення окремої руської літературної мови, так що русофільській чи українофільській орієнтації ніщо не заважало.

За чеського міністра шкільництва Дерера до організації шкільництва було включено, окрім ряду українських педагогів, колишніх старшин розбитих українських армій з інших частин України, і чимало російських білогвардійців.

Почався «наш місцевий мовний вавилон» [Черничко, Фединець, 2014]. Російські білоемігранти, галицькі й буковинські москвофіли схилили на свій бік духовенство продовжили справу русофілів, утверджуючи москвофілство в шкільництві та московське православ'я на Закарпатті, отримуючи фінансову підтримку із центрів російської еміграції, з Будапешта, з Варшави, врешті і від Праги.

Погляди «карпаторосів» на мову Підкарпатській Русі найповніше були сформульовані Г. Геровським. Він визнавав єдину російську мову, в якій було три діалектні групи: великоруська, малоруська та білоруська. Підкарпатські діалекти належали до малоруської групи, але на відміну від багатьох учених, які писали про близьку спорідненість між діалектами на північ і на південь від Карпат, Г. Геровський вважав, що, як і решта діалектів, котрі складають південноруську групу, підкарпатські діалекти займають цілком незалежне становище» [Магочі, 1994, с. 84]. Говори закарпатців належать до малоруського варіанту єдиної російської мови, звідси закономірним є використання російської літературної мови на письмі, отже, вивчення її в школах.

«Русофільський напрямок стартував з перевагою, адже російська літературна мова була кодифікованою, мала великий авторитет і високу культурну цінність» [Черничко, Фединець, 2014, с. 104].

Витоки москвофілства на закарпатських теренах датуються, за свідченням П. Стерча, після придушення повстання угорців (революції) проти Габсбургів під проводом Л. Кошута 1848–1849 рр. російськими військами під командуванням російського генерала Пашкевича. Тоді галицькі та закарпатські українці, а також словаки були на боці австрійської влади, яка обіцяла їм всілякі свободи (Стерчо, с. 23).

Участь московських військ у придушенні подій 1849 р. мала пагубні наслідки – ці війська занесли москвофілство на Західні землі України, зокрема на Закарпаття. Першими провідниками стали закарпатські будителі: «Сила заімпонувала провідникові закарпатців Адольфові Добрянському, авторові творення «Руської Країни» з усіх українських земель, що входили до Австро-Угорщини, а за ним пішла частина інтелігенції. Від того часу москвофілство датується на Закарпатті» [Стерчо 1965, с. 24].

Австрійці та угорці дійшли згоди, проголосивши 29.05.1867 р. дуалістичну Австро-Угорщину, закарпатці опинились знову під юрисдикцією Угорщини – відтоді почалася помста угорців за участь закарпатців проти повстання Л. Кошута та за москвофілство: мадяризація населення, економічні утиски.

Василь Пачовський зазначав: «Русина в Угорщині не вважають людиною... На русинів перенесли мадяри всю ненависть, якою палали на росіян за погром 1849 р. Нищити русинів зробилося немов мадярським патріотичним обов'язком» (Історія Закарпаття, Мюнхен, 1946, с. 160). (Цей стан погіршувався і був таким аж до Першої світової війни – змадяризована інтелігенція і духовенство, школи лише угорські).

К. Й. Галас пізніше писав: «...на початку діяльності товариства імені Духновича один із воявничих антиукраїністів, онук А. І. Добрянського, філолог за освітою, Георгій Геровський у листі до правління цього товариства

обурювався, що товариству, покликаному поширювати російську мову на Закарпатті, присвоєно ім'я Духновича, а не Добрянського, бо саме останній, на його думку, має вважатись першим, хто увів на Закарпатті російську мову» [Галас 2021, с. 67]. Знаходимо в К. Й. Галаса й оцінку закарпатських будителів: «Виникає питання, зауважував він, політична й мовна заплутаність наших будителів – це позитивна чи негативна їх риса? Тут же розмірковує, що і не позитивна, і не негативна. Недобра вона тому, що вони, заплутавшись у політичних і мовних проблемах, не об'єднали своїх зусиль із зусиллями тих галичан і наддніпрянців, що прагнули консолідації української нації, і, не маючи спромоги довести цю консолідацію до територіально-державного об'єднання, створювали передумови для консолідації в галузі єдиної літературної мови на живій народномовній основі, щоб творити нею свою спільну національну культуру і тим забезпечити принаймні свою нерозчинність у сусідніх етномовних формуваннях, перевага яких була в тому, що вони мали свою державність. Позитивна в тому, що вони шукали виходу із ситуації, коли офіційна Австрія, а згодом також Угорщина душили будь-які слов'янські ініціативи, через що словаки, українці Галичини, Буковини та Закарпаття шукали якоїсь реальної надійної опори, здатної, на їх думку, протистояти натиску душительських офіційних заходів австрійських, а згодом також угорських правлячих верхів» [Галас 2021, с. 67].

Як відомо, у результаті всього цього, розгорнувся панславізм, москвофільство з орієнтацією на єдину сильну слов'янську державу – царську Росію. А «звідси, підсумовує К. Й. Галас, і тенденція до піднесення російської літературної мови до всеслов'янського застосування» [Галас 2021, с. 68]. За неї як за мову загальнослов'янську ратували навіть словацькі, чеські тощо інтелігенти. То як же було не захопитись цим усім купці галичан, буковинців та закарпатців, які, належачи до східного слов'янства, не мали ще змоги належно розібратись у спекуляціях навколо етимології та історії таких слів, як *Росія, Русь, русин, русняк, руска, руский, руський, русскій*, через що дехто й вирішив, що це все одне і те ж? – запитує К. Й. Галас [Галас 2021, с. 68].

Місцеві русофіли, у свою чергу, наголошували, що в Підкарпатській Русі — ні в минулому, ні в сучасному, — не існувало мовного питання: місцева інтелігенція завжди прагнула писати так званою *общерусской* літературною мовою. Теоретично ця *общерусская* мова вважалася продуктом злиття великоруської, малоруської та білоруської мов, але практично це була здебільшого літературна російська мова з додатком численних місцевих діалектних елементів. Першу кодифікацію *общерусской* мови для вжитку в Підкарпатській Русі було подано в «Русско-мадярском словаре» Олександра Митрака (1881). Як стверджували русофільські теоретики, мова О.Митрака була тим ідеалом, до якого мали прагнути підкарпатські письменники. Відповідаючи тим критикам, які доводили, що *общерусская* мова чужа місцевому населенню, один полеміст процитував уривок із Л. Толстого і зробив висновок: «Этот образчик «москальской» речи содержит в себе около 80 слов и мы убеждены, что не найдется у нас ни один, даже неграмотный крестьянин, который бы сказал, что он хотя бы 3 % этих слов не понимает». Русофільська течія була

представлена Андрієм Гагатком (галицький москвофіл), Іларіоном Цуркановичем (буковинський москвофіл), Антоном Бескидом, братами Кміцикевичами, Камінським та іншими.

Це та частина інтелігенції, що потрапила під вплив російських емігрантів, які хлинули вчителями в школи і групувалася навколо «Общества имени Духновича», партії А. Бродія та С. Фенцика і так званого «Учительського товарищества». Вони видавали свої газети і журнали російською мовою і домагалися того, щоб у школах мовою навчання була російська (не «руська» і не «русинська», а російська). «Общество им. Духновича» проводило в селах так звані «дни русской культуры». Основними теоретиками цього напрямку можна вважати Олексія Геровського (1938), Ігоря Гусная (1921), Костянтина Стрипського (1930).

Місцевих консервативних «карпаторуських патріотів» представляв Євменій Сабов. У своїх дуже стислих і не дуже ясних міркуваннях на мовні теми Сабов визнавав, до *общерусский язык* цілком годиться для Підкарпатської Русі.

Місцеві народовці і національно свідомі українці з Галичини, що оселились на Підкарпатській Русі заявляли, що *українська мова* незалежна від російської, і, відповідно, не тільки діалекти Підкарпатської Русі належали до української мови, а й самі Карпати не становили лінгвістичний бар'єр, оскільки діалекти, якими розмовляли на північних схилах гір, близькоспоріднені з тими, якими розмовляли на південних схилах. Звичайно, підкарпатські руські діалекти були «зіпсовані» численними мадярськими і словацькими словами, так що верховинські діалекти, якими розмовляють у найпівнічніших гірських регіонах, вважалися найчистішими. Українофіли вітали політику чехословацького уряду, який закликав до вживання рідної мови, що, звісно, була для них діалектом української мови.

Українська мова у першій третині ХХ ст. мала декілька літературних норм та правописів, які відрізнялися один від одного. Українські землі були розділені між кількома державами і можливість розвитку української літературної мови були різними в кожному з регіонів.

У першу публічну дискусію з русофілами вступив А.Волошин, який однозначно був переконаний у необхідності української як літературної мови місцевого слов'янського населення. Дискусія відбулася у 1921р. після того, як Пришівський шкільний інспектор Ігор Гуснай опублікував невелику брошуру «Языковой вопрос в Подкарпатской Руси». Він рекомендував введення на Закарпатті російської літературної мови: «Литературный язык Пушкина, Гоголя, Тургенева был и литературным языком карпатороссов, великоросс пишет по-нашему...». Українську мову вважав німецько-австро-польською вигадкою, українську орієнтацію – сепаратизмом [Гуснай, 1921, с. 5].

А. Волошин свої аргументи виклав у праці «О письменном языке подкарпатских русинов» (1921), де зумів дати об'єктивну оцінку тодішній мовній ситуації.

Глибоко вникаючи в історію розвитку слов'янських народів та їхніх мов, посилаючись на точку зору відомого славіста В. Ягича, А. Волошин шукає історичні причини поділу на великоруську та малоруську мови.

А. Волошин територіально розмежував великоросів та малоросів.

І. Гуснай писав, що слово «рутени» вигадав у Галичині Стадіон і «накинув галицьким русинам у 1848 р., а в Угорщині (русинам) – вже після 1861 р.» [Волошин, 1921, с. 8]. Спростовуючи цю точку зору, А. Волошин посилається на «Граматику слов'яно-руську» М. Лучкая (1830), де Лучкай розрізняв *linguam polonicam, russicam* і *ruthenicam* та окреслював кордони, де говорять *lingua ruthenica*.

К. Й. Галас називає цю граматику «церковнослов'янсько-українською» і зазначає: «Слов'яно-руська граматика» Лучкая, нехай і не зробила революції, такої потрібної на свій час, стала все-таки свідченням того, що українці на південних схилах Карпат бережуть, як уміють і можуть, свою мову, зберегли відчуття своєї співприналежності до загальноукраїнської цілості всупереч тій диявольській роздробленості, яку нам нав'язано історичною нашою долею, що ми досить довго змушені були дивитись одне на одного із-за чужодержавних шлагбаумів, будучи гнобленими й упосліджуваними на нашій, але сторіччями не своїй, землі, розгубивши по чужих неволях чимало і своїх людських талантів, і різного роду матеріальних цінностей, і територій» [Галас, 1998, с. 43].

Пам'ятки уже в XV ст. і в XVI ст. добре відрізняють назву *Ruthenus* від *Moskowitza*. А. Волошин зазначав, що граматики XVI ст. добре фіксують відмінність між «нашим язиком і москальським» і посилається при цьому на найстаршу слов'янську граматику Адама Богоровича з 1584 року, де «наші руські князі називалися «*duces Ruthenorum*» [Волошин, 1921, с. 10].

Істинні вчені-філологи Підкарпатської Русі, наголошував А. Волошин, «всі держалися тої думки, що наш язик – малоруський, і що великоруський ніколи не може бути в нас літературним язиком і ...«про це багато писали галицькі, українські (східні), буковинські письменники Р. Смаль-Стоцький, І. Верхратський, К. Михальчук, А. Кримський та ін. Та й сама Петербурзька імператорська Академія наук дійшла висновку, «что малорусское население должно иметь такое же право, как и великорусское, говорить публично и печатать на родном своем языке» [Волошин, 1921, с. 10].

На початку XX ст. велася боротьба за національне прозріння нашого народу. Упродовж 1903–1918 А. Волошин був редактором єдиної в Угорщині української газети «Наука» (за часів Чехословацької Республіки (1920–1938) вона виходила під назвою «Свобода»), систематично проводилась робота через товариство «Просвіта», ініціатором створення якого теж був А. Волошин (засноване в травні 1920 року), а пізніше через молодіжну організацію «Пласт» і «Учительську громаду»).

У 20-і – 30-і роки до течії народовців, прибічників української мови з елементами місцевої народної стихії належали, окрім А. Волошина, закарпатці Микола Долинай, Віктор Желтвай, Петро Бокшай, Павло Яцько, Михайло Григаші, Августин Штефан, Омелян Бокшай, Іван Грига, Лука Дем'ян, Юлій і Михайло Брящайки та ін. Уся здійснена робота дала свої результати – у 20–30-і на Закарпатті виходили українською мовою газети: «Карпатська правда», «Вперед», «Свобода», «Учительський голос», «Пробоем»; журнали: «Наша земля», «Земля і воля», «Пічка», «Наш рідний край», «Віночок», науковий

збірник «Підкарпатська Русь», календарі «Карпатської правди» і «Просвіти». Письменник В. Гредка-Донський, який стояв біля колиски нової української літератури на Закарпатті, вже під кінець 20-х років почав писати з орієнтацією на *загальнонародну літературну українську мову*.

Протягом перших років чехословацької влади в Підкарпатській Русі офіційна політика сприяла використанню *místní* (місцевої) мови в початкових школах.

Представники *русинської орієнтації* закликали до створення незалежної слов'янської підкарпатської руської мови, основаної виключно на одному або кількох місцевих діалектах. Спочатку ця орієнтація була найменш визначеною і в багатьох випадках її обстоювали розчаровані представники, яким уже остогидло те, що вони називали пустими мовними суперечками.

Іван Панькевич (1887–1958), український лінгвіст з Галичини, що працював в Ужгородській шкільній управі, розглядаючи мовну проблему, спробував удатися до систематики. 1920 р. він виробив стандартні форми кодифікації лінгвістичного матеріалу і звернувся за допомогою до всіх учителів, інтелігенції і священників, що живуть серед народу допомогти шкільному відділу і сумлінно надсилати матеріали.

Та попри численні нагадування, місцева інтелігенція не виявляла майже ніякого інтересу до наукових досліджень. Панькевичеві зусилля свідчили лише про його власний науковий інтерес до підкарпатських діалектів і аж ніяк не були спробою створити окрему літературну мову. Отже, в часи чехословацького урядування бажання деяких діячів підняти *наш діалект* до рівня літературної мови залишалось нездійсненою надією поодиноких осіб.

Серйозний інтерес до створення окремої підкарпатської руської мови виявив проугорський учений Гіядор Стрипський. Він підготував кілька руських діалектних підручників. Живучи пізніше Будапешті, Стрипський і далі намагався створити унормовану русинську літературну мову. Він наголошував, що існує «велика різниця» між русинами-верховинцями, які жили в горах, і русинами-долішнянами, які жили на невисоких схилах та рівнинах. Останні були давніші, отже, і найчистіші русини цілої Притисянської Русі, тобто й долишнянський діалект, дарма, що на нього значно вплинула мадярська мова, повинен слугувати основою руської літературної мови. Після ретельного аналізу давніх документів і місцевих говірок Стрипський дійшов висновку, що руський діалект досить багатий, щоб стати літературною мовою.

Ситуація цілком змінилася після того, як у березні 1939 р. Підкарпатська Русь увійшла до складу Угорщини. Пригадавши, що українофільський автономний уряд суперечив угорським політичним цілям, Будапешт не шкодував зусиль, щоб знищити будь-які сліди українських симпатій на новоздобутій території. У 1939 р. видали закон, який проголошував, *що мадярська і угро-руська мови є офіційними мовами*. «Угро-руська» мова відображала угорську концепцію про окрему угро-руську національність, і цю мову всіляко підтримували політичними заходами, знову були висунуті теорії і плани, щоб на території Закарпаття говорений народний язык... розвинути в літературну мову.

Рада міністрів у Будапешті «визнала необхідним мати задовільну руську граматику», яка сприяла б підтримці «патріотичної руської орієнтації» і переконала нас, що ми не українці, а русини. Першим кроком у цьому напрямі стало створення в Ужгороді комісії з дванадцяти чоловік, яка 1940 р. опублікувала граматику угро-руської мови для середніх шкіл, де повернулися до принципів, покладених у основу граматики Волошина 1907 і 1919 рр.; уникли вживання *общерусских* і галицькоукраїнських форм та забезпечили природне право народу вживати свою рідну мову, отже, й можливість застосовувати найважливіший педагогічний принцип: навчати народ його рідною мовою. Мова підручника була діалектна (пересипана русизмами), базувалась на центральних долішнянських говірках, використовувалась традиційна орфографія з додатком літери (фіти).

Через рік новостворене Подкарпатское общество наук опублікувало нову угро-руську граматку» Івана Гарайди (1905–1944). Як і комісія, що видала свій підручник 1940 р., Гарайда сподівався покласти край пануванню російської, а надто української мови в закарпатських школах. Головною прикметою граматики Гарайди було вживання численних діалектних слів і традиційної орфографії. Граматики комісії й Гарайди були доповнені серією з п'яти читанок для перших-восьмих класів загальної школи.

Головними виданнями, що пропагували руську мову, стали тижневики «Карпатська неділя», згодом «Неділя» (1939–1944) і «Літературна неділя» (1941–1944).

У підсумку можемо констатувати, що мовна ситуація на Закарпатті у 20–40-і роки ХХ ст. справді була складною як і сама історія нашого краю у складі трьох державних утворень, під час яких українська мова та українськість викристалізувались у боротьбі з русофільським, русинським напрямом з тими чи іншими перевагами в різні періоди історії.

1. Волошин А. О письменном языке Подкарпатских Русинов. Ужгород: Просвіта–Унію, 1921. 40 с.
2. Галас Кирило. До перекладу церковнослов'янсько-української граматики Михайла Лучкая. Суботній Ужгород. Науково-мистецький альманах. Ужгород: Гражда–Карпати, 1998. 224 с. С. 43–59.
3. Галас Кирило. Чи перекладав себе на російську Духнович? *Із роздумів про наше*. До сторіччя від дня народження, Ужгород, Гражда, 2021. С. 58–77.
4. Гуснай І. Языковой вопрос в Подкарпатской Руси – Пряшев, 1921.
5. Достал Ярослав. Підкарпатська Русь (Закарпаття періоду Чехословацької Республіки 1919–1938 рр.). Путівник-довідник. Переклад, упорядкування та доповнення Юрія Фатули. Ужгород: Карпати, 2014. 312 с.
7. Історія Закарпаття, Мюнхен, 1946.
8. Магочій Павло Роберт. Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь (1848–1948). Авторизований переклад з англійської. Ужгород, 1994. 294 с.
9. Мушинка Микола. Текст листа-відповіді Чеської Академії наук від 20.12.1919 в оригіналі та в українському перекладі подає Микола Мушинка. Доступно: <http://zakarpattya.net.ua/Special/93619-Dokumenty-svid%2%ACchat%E2%80%A6-3>.
10. Стерчо Петро. Карпато-українська держава. До історії визвольної боротьби карпатських українців у 1919-1939 рр. Торонто: наукове т-во ім. Шевченка, 1965. 286 с.

1. Черничко С., Фединець Ч. Наш місцевий Вавилон. Історія мовної політики на території сучасного Закарпаття у першій половині ХХ століття (до 1944 року). Монографія. Ужгород: Поліграфцентр «Піра», 2014. 236 с.
11. Юсип Ю.В. Августин Волошин і мовна дискусія 20-х років ХХ ст. на Закарпатті. *Українська мова на Закарпатті у минулому і сьогодні*. Матеріали науково-практичної конференції, Ужгород 5–6 травня 1992 р. Ужгород, 1993. С.150–159.
12. Юсип-Якимович Ю.В. Світоглядні основи Августина Волошина: національно-мовний та культурологічний аспекти. // Міжнародна наукова конференція «Карпатська Україна – незалежна держава», до 80-річчя проголошення незалежності Карпатської України, Ужгород, 14–15 березня 2019. С. 314-324.
13. Pešina J. Národní školství na Podkarpatské Rusi / Josef Pešina //Podkarpatská Rus 1936 /Otázky hospodářské, sociální, historické / Vydal klub přátel Podkarpatské Rusi v Bratislavě roku 1936. С.259 - 266.
14. Zatloukal J. Podkarpatská Rus v Masarykových projevech / Jaroslav Zatloukal //Podkarpatská Rus 1936 /Otázky hospodářské, sociální, historické / Vydal klub přátel Podkarpatské Rusi v Bratislavě roku 1936. С.14 - 17.